

УДК 343.97

ХАРАКТЕРИСТИКА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ФАКТОРІВ НЕВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ (СТ. 382 КК УКРАЇНИ)

Лагода К.О., здобувач
кафедри кримінально-правових дисциплін
Харківський національний університет внутрішніх справ

Стаття присвячена дослідженню соціально-економічних факторів невиконання судових рішень. Виділено та проаналізовано такі базові криміногенні фактори соціально-економічного характеру, як нерозвиненість механізмів ринкової економіки та прорахунки у реформах, високий рівень безробіття, низький рівень оплати праці, бідність, значне розшарування населення за критерієм доходів, гіперінфляція. Встановлено їх зв'язок з невиконанням судових рішень.

Ключові слова: невиконання судового рішення, соціально-економічні фактори, безробіття, бідність, інфляція, розшарування населення.

Статья посвящена исследованию социально-экономических факторов неисполнения судебных решений. Выделены и проанализированы такие базовые криминогенные факторы социально-экономического характера, как неразвитость механизмов рыночной экономики и просчеты в реформах, высокий уровень безработицы, низкий уровень оплаты труда, бедность, значительное расслоение населения по критерию доходов, гиперинфляция. Установлена их связь с неисполнением судебных решений.

Ключевые слова: неисполнение судебного решения, социально-экономические факторы, безработица, бедность, инфляция, расслоение населения.

Lagoda K.O. CHARACTERISTICS OF JUDGMENTS' NON-EXECUTION SOCIO-ECONOMIC FACTORS (ART. 382 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE)

The article is devoted to analyzing of judgments' non-execution socio-economic factors. Isolated and analyzed such basic criminogenic factors of socio-economic backwardness as a market economy mechanisms and failures in reforms, high unemployment, low wages, poverty, a significant stratification of the population under the criterion of income, hyperinflation. It has founded of their connection with the judgments non-execution.

Key words: judgments non-execution, socio-economic factors, unemployment, poverty, inflation, population stratification.

Невиконання судових рішень – одні з найбільш поширених злочинів проти правосуддя. Вони підривають спроможність держави захищати права, свободи та законні інтереси своїх громадян, нівелюють право на справедливий суд, руйнують концепцію правової держави як такої. Відтак протидія їх відтворенню – одна з перспективних задач на етапі сучасного державотворення в Україні. У той же час її вирішення не в останню чергу залежить від дослідження детермінації невиконання судових рішень. Саме криміногенні фактори мають стати основним об'єктом кримінально-превентивного впливу. В їх структурі соціально-економічні фактори традиційно займають одну з керівних ролей, адже невиконання судових рішень – злочин переважно корисливої спрямованості. Тому фокус дослідницької уваги, перш за все, має бути націлений саме на цю групу детермінант.

Теоретичним дослідженням проблем детермінації та протидії злочинам проти правосуддя приділялася увага такими вченими, як Ю.В. Александров, М.І. Ануфрієв, М.І. Бажанов, О.М. Бандурка, В.І. Борисов, Ю.В. Баулін, М.Н. Голоднюк, В.В. Голіна,

В.О. Глушков, Н.О. Гуторова, О.М. Джу-жа, О.О. Дудоров, А.П. Закалюк, В.С. Зеленецький, О.Г. Кальман, В.Ф. Кириченко, М.В. Косюта, В.М. Кудрявцев, О.М. Литвак, М.І. Мельник, С.С. Мірошніченко, А.А. Му-зика, В.І. Осадчий, А.В. Савченко, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк, С.С. Яценко та ін. Разом з тим, визнаючи суттєвий внесок вказаних вчених у розробку заходів запобігання злочинам проти правосуддя, слід все ж зауважити на відсутності комплексних сучасних наукових розробок, присвячених аналізу соціально-економічних факторів невиконання судових рішень.

Мета статті полягає у виявленні, описанні та поясненні основних соціально-економічних факторів невиконання судових рішень в Україні.

Визнаючи єдність процесу криміногенної детермінації, акцентуємо увагу на тому, що соціально-економічні чинники соціодинаміки загалом традиційно в науці визнаються її базисом. При цьому необхідно зважати на те, що вказані чинники не є специфічними ані по відношенню до невиконання судових рішень, ані по відношенню до злочинності загалом. Разом з тим економічні детер-

мінанти суспільних трансформацій мають певний пріоритет у структурі джерел їх внутрішнього руху. Саме суспільний спосіб виробництва, рівень його розвитку багато в чому визначають спектр можливостей щодо розвитку, удосконалення складових надбудови – культурної, політичної, правової та інших складових соціального життя. Реальним втіленням останніх має бути зміна якості переважаючих потреб суспільства з вітальних до високих – духовних, а також підвищення ефективності соціального управління в цілому, в тому числі й через правове регулювання, функціонування політичної системи.

З огляду на вищезазначене, а також враховуючи те, що невиконання судових рішень в більшості своїй має корисливу мотивацію, справедливим, вважаємо, є першочергове дослідження криміногенно детерміністичного значення факторів соціально-економічної природи.

Серед останніх можливо виділити такі:

1. Нерозвиненість механізмів ринкової економіки та прорахунки у реформах. Незважаючи на майже 25-річний досвід розбудови ринкової моделі господарювання, здобутки української держави у цій сфері є неспіврозмірними зі строками проведення реформ. Причин цьому кілька. Основна з них нами вбачається у неврахуванні особливостей соціальної бази імплементації принципів лібералізму як світоглядної та суто інструментальної основи економічних та ширше – культурних – трансформацій. Населення нашої держави на рівні генетичної пам'яті об'єктивно не здатне було сприйняти тягар особистої відповідальності за власне професійне становлення, побутове облаштування тощо. Це є прямим наслідком того, що: а) на території України як, власне кажучи, і всієї Російської імперії (в тому числі й у радянському її форматі) до 1991 року ніколи не існувало буржуазії як класу підприємців, через що не сформовано традицій вільного господарювання на основі ініціативи та відповідальності; б) пізніше за всі цивілізовані країни – у 1861 р. – номінально було відмінене кріпосне право (а по суті – рабство). Реально ж селяни ще тривалий час були залежними від поміщиків, панів, змушені були обробляти їх землі через те, що власних земельних ділянок так і не отримали; в) радянська епоха відкинула на 70 років назад можливості розвитку духу підприємництва, придушеного разом зі згоранням НЕПу у середині 20-х рр. XX ст., «розкуркулюванням», колективізацією.

Відтак в принципі неможливо було ефективно та у найкоротші терміни «запустити» ринкові механізми. Вкрай важливо було

сформувати перехідні моделі трансформації системи господарювання, аби зберегти існуючі майнові комплекси, господарські зв'язки, блокувати тотальну криміналізацію економічних відносин, що сталося у 90-ті рр. минулого століття. У цьому аспекті слід, на нашу думку, погодитись із Ю.В. Орловим, який пов'язує наростання суспільних протиріч та нарощування їх криміногенного потенціалу з відходом від принципів соціалізованого лібералізму рузвельтівсько-кейнсіанської моделі у державному управлінні на користь класичного лібералізму А. Сміта, що призводить до інтенсифікації соціальної стратифікації за майновою ознакою, слабку соціальну захищеність вразливих категорій населення [1, с. 91]. Більше того, як видається, у 90-х рр. в Україні були спроби запровадити саме класичні принципи лібералізму, що не мають прямого відношення до соціальної зорієнтованості підприємництва, його націленість виключно на отримання прибутку будь-якими шляхами при слабкій як номінальній, так і реальній участі держави у перерозподілі матеріальних благ. Така, власне, економічна політика послугувала втраті значного часу та формуванню комплексу недовіри населення до сфери підприємництва, криміналізацію останньої на фоні корупційної бюрократизації державного апарату.

Слід також зважати й на те, що суспільна свідомість є інертною. Її цілеспрямований буржуазний, неоліберальний розвиток має здійснюватись послідовно та ґрунтуватись на відповідності державного реагування соціальним запитам та інноваціям, а не навпаки. Економічні трансформації мають відповідати соціальній базі їх проведення – стану суспільної свідомості, підприємницької пасіонарності та готовності до ризикованої діяльності.

Нехтування цими вимогами призвело до значного зuboжіння населення. Підтвердженням цього є показники внутрішнього валового продукту (далі – ВВП) України. І хоча динаміка ВВП до 2013 року демонструє позитивний приріст, таку тенденцію слід пов'язувати зі зростанням сукупного зовнішнього боргу нашої держави. Зокрема, якщо у 2006 році ВВП складав 107 753 млн доларів США, а валовий зовнішній борг 54 512 млн. доларів США, то у 2013 році номінальний ВВП склав 182 026 млн. доларів США при валовому зовнішньому боргу у 142 079 млн. доларів США [2]. Тобто поступово зовнішній борг набирає обсягів, що наближуються до номінального ВВП. При цьому, як відомо, у 2015 році плануються суттєві валютні кредитні надходження в Україну. А за прогнозами Європейського банку реконструкції і розвитку падіння валового внутрішнього продукту

України у 2015 році зросте на 5% порівняно зі своєю оцінкою на рівні 3% у вересні 2014 року [3]. Таким чином, зустрічний рух ВВП та зовнішнього боргу ще в більшій мірі інтенсифікуватиметься. Це є досить тривожним сигналом в контексті забезпечення національної безпеки й збереження суверенності державної влади як такої.

Безумовно, така ретроспектива й загальні обриси перспективи макроекономічних показників дають суттєві підстави ідентифікувати їх із зоною високих ризиків формування детермінант злочинності найбільш широкого спектру. Не є виключенням в цьому сенсі й детермінація невиконання судових рішень. Їх актуальність, серед іншого, проявляється у фінансовій слабкості державного апарату як наслідок неефективної організації та управління системою господарювання. З огляду на це цілком логічними виглядають визначені Комітетом міністрів Ради Європи з контролю виконання рішень Європейського суду з прав людини основні проблеми невиконання рішень національних судів, які полягають у наступному: неспроможність держави передбачити належне асигнування державного бюджету на виконання рішень національних судів, де відповідачем є держава, тобто відсутністю таких коштів у державному бюджеті; відсутність ефективної процедури виконання рішень національних судів, за якими боржником є держава: у такій ситуації державний виконавець упирається зазвичай у формулювання, що «органи влади діють відповідно до закону, закон про державний бюджет чітко передбачає напрямки витрат коштів і в державному бюджеті немає коштів на виконання рішень національних судів»; відсутність ефективних заходів щодо протидії тривалому невиконанню рішень національних судів, а також відсутність передбачених законом компенсацій за таке невиконання [4].

Цікаво відмітити, що Рішенням Конституційного Суду від 26.12.2011 р. № 20-рп/2011 визнано конституційними норми прикінцевих положень Закону «Про Державний бюджет України на 2011 рік», в яких йдеться про те, що встановлені законами пільги будуть виплачуватися у розмірах і порядку, визначених Кабміном залежно від наявності коштів у бюджеті [5]. Аналогічним є й Рішення Конституційного Суду України від 25.01.2012 р. № 3-рп/2012, яким також визнано конституційними норми Бюджетного кодексу України, якими КМУ надано право регулювати порядок і розміри соціальних виплат та допомоги, що фінансуються з державного бюджету. В той же час у п. 37 Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Шмалько проти України» від 20 липня 2004 р. відмічено, що

відсутність бюджетних асигнувань не може розглядатися як підстава для невиконання судового рішення [6]. Відтак економічні чинники невиконання судових рішень (хоча й у їх умовно легалізованих формах) стали вже предметом міжнародної судової юрисдикції, яка чітко визначила свою позицію з цього приводу.

Таким чином, прорахунки у проведенні ліберальних економічних реформ в Україні становлять потужне джерело відтворення суспільних протиріч та відіграють роль криміногенних факторів загальносоціального значення й детермінант невиконання судових рішень.

2. Високий рівень безробіття. Зв'язок цього чинника зі злочинністю є відомим та достатньо добре описаний у кримінологічній літературі. Тому обмежимося лише вказівкою на останні статистичні дані. Так, у вересні 2014 року зареєстрованих в Державній службі зайнятості безробітних було 418,1 тис. осіб. Станом на 1 лютого 2015 року кількість зареєстрованих безробітних становила вже 524,4 тис. осіб, що складає близько 9% економічно активного населення [7]. Як можна бачити, події, що відбувалися в Україні протягом 2014 року й продовжують відбуватися у 2015 році, пов'язані зі збройним протистоянням терористичній загрози в окремих районах Донецької та Луганської областей, суттєвим чином позначилися на параметрах ринку праці. Це є прямим наслідком спаду виробництва, розриву господарських зв'язків між підприємствами, що залишаються на тимчасово непідконтрольній українській владі території, скороченням штату державного апарату крізь призму оптимізації механізму публічного управління на засадах фінансової заощадливості. Всі ці явища зумовлюють домінування корисливої мотивації як у буденному житті, так і у сфері господарських відносин. Прагнення до економії в умовах вкрай обмеженого доступу до джерел доходів спонукає до нівелювання інтересами правосуддя на користь власних, індивідуально позначених інтересів в площині збагачення чи уникнення майнових витрат.

3. Низький рівень оплати праці, бідність. Україну за цим показником цілком справедливо можна віднести до країн «третього світу». Згідно із існуючими розрахунками, що провадяться Федерацією професійних спілок України, ініціативними дослідниками, за межею бідності в Україні на кінець 2013 року проживало 25–26% населення [8]. На початок 2015 року на фоні інфляційних процесів цей відсоток, вочевидь, суттєво зріс. Зіставлення ж рівня бідності та рівня безробіття наочно засвідчує те, що навіть працевлаштованість не гаран-

тує безбідне існування. Звісно, ця обставина чинить істотний вплив на поширення корисливої, споживацької психології у масовій свідомості, утвердження правового нігілізму на користь ідеології економізму.

Принагідно зазначимо, що розмір посадового окладу державного виконавця дорівнює розміру мінімальної заробітної плати. При цьому досить часто (особливо щодо рішень господарських судів) «в його руках» опиняються виконавчі провадження з багатомільйонними сумами, що підлягають стягненню. Тож кримінальна поведінка державних виконавців щодо невиконання судових рішень, отримання неправомірної вигоди в таких умовах не видається чимось феноменальним та цілком узгоджується із загальною логікою процесів корисливої криміналізації суспільства загалом.

4. Значне розшарування населення за критерієм доходів. Ця проблема в тій чи іншій мірі є традиційною не лише для нашої держави, а й для всіх країн, що розвиваються з використанням ринкових економічних механізмів. Відмінність, глибока диференціація у соціальних свободах є генератором суспільних протиріч, джерелом масштабного конфлікту. Не дарма Я.І. Гілінський, досліджуючи вплив соціально-економічної нерівності на злочинність зазначає, що головним в генезі девіантності, включаючи злочинність, є не сам по собі рівень задоволеності вітальних, соціальних та ідеальних потреб, а ступінь відмінностей, «розриву» у можливостях їх задоволення для різних соціальних груп. Заздрість, невдоволеність, розуміння самої можливості жити краще приходять лише у порівнянні [9]. Емпіричним підтвердженням істотного розриву в економічних можливостях в українському соціумі є показники індексу Джині – своєрідного математичного індикатору соціальної стратифікації, що визначається як співвідношення найбільш заможної до найменш заможної частини населення.

За даними Державної служби статистики України середньорічні показники індексу Джині (коефіцієнту концентрації) коливаються в межах від 0,260 до 0,286. При цьому Держстат не вказує точності (достовірності) цих результатів. Ці значення характеризують наше суспільство як більш егалітарне, тобто таке, в якому немає значної диференціації населення за доходами. За рівнем розподілення доходів населення Україну за цими даними можна прирівняти до країн Євросоюзу. Проте ці висновки не відповідають реальній ситуації в країні. Тоді як значення індексу, знайдене за новою формулою, коливається в межах від 0,3289 до 0,5151. Це вже більш правдоподібно описує диференціацію населення України за доходами [10, с. 89].

На невідповідності даних офіційної статистичної звітності реальному стану справ акцентується увага й в інших дослідженнях. Зокрема зазначається, що згідно з даними Держкомстату середньорічний індекс Джині для України складає 0,26. Однак, якщо його розрахувати за майновим критерієм, нерівність набагато значніша – 0,56 [11]. Іншими словами, приблизне співвідношення найбагатших до найбідніших у нашій державі складає 1 до 18. Це є критичним співвідношенням, яке не в останню чергу послугувало каталізатором руху спротиву існуючому політичному режиму та який оформився у так звану «революцію гідності».

Це є свідченням того, наскільки глибоким є детерміністичний зв'язок соціальної, майнової нерівності, розшарування з соціальною девіантністю як такою. Її негативні форми знаходять свій прояв у злочинній активності, яка серед іншого відтворюється й у відносинах правосуддя, в тому числі й особливо через невиконання судових рішень. Останні в багатьох випадках сприймаються винними як несправедливі у контексті складових життєдіяльності, що відображають соціальну стратифікацію за майновим критерієм.

5. Гіперінфляція, що спостерігається в Україні протягом 2014–2015 рр. 27 серпня 2014 р. КМУ прийняв постанову № 404, в якій були представлені основні макропоказники щодо економічного, а також соціального розвитку України на 2015–2017 рр. У цій постанові Уряд також спрогнозував індекс інфляції в Україні на 2015 рік (щодо споживчих цін) на рівні 8,7–9,8%. Зазначимо, що згідно з цим прогнозом в середньому індекс споживчих цін у наступному році (по відношенню до попереднього) по так званому оптимістичному сценарію складе 10,9 %, а за більш песимістичним – 13%. Однак, згідно з аналітичними напрацюваннями фахівців компанії «Західна консалтингова група» реальний індекс інфляції в Україні за 2014 рік склав 24,9 % [12]. На початку 2015 року тенденції щодо знецінення національної валюти ще в більшій мірі інтенсифікувалися, що, окрім інших чинників, пов'язується зі зміною стратегії дій Національного банку України у сфері підтримання стабільності національної грошової одиниці (перехід до так званого «плаваючого» курсу з відмовою від жорсткої його фіксації та інтервенцій (за деякими виключеннями) на міжбанківському валютному ринку).

Наслідком інфляційних процесів (а по суті – девальвації національної грошової одиниці) є тотальне зубожіння населення, зниження стійкості переважної більшості суб'єктів господарювання. Фінансова

ж стійкість формується внаслідок стабільного одержання підприємством прибутків, що створює можливості для вільного маневрування та ефективного використання грошових коштів і сприяє підвищенню ритмічності та надійності процесів матеріально-технічного постачання, виробництва і реалізації продукції [13]. Звуження «вікна можливостей» ефективного розпорядження грошових ресурсів через знецінення активів тягне за собою цілком природну реакцію щодо компенсації некерованих інфляційних ризиків за аналітичною схемою, запропонованою Г. Беккером у відомій праці «Злочин та покарання: економічний підхід». «Люди вирішують стати злочинцями, – зазначає вчений – тому що «прибуток» від рішення про вчинення злочину – сукупна цінність всієї суми відмінностей між вигодами та витратами як грошовими, так і негрошовими – перевищує «прибуток» від зайняття іншими видами діяльності» [14]. Іншими словами, в тих ситуаціях, коли предмет судового рішення зачіпає механізми компенсації та забезпечення фінансової стабільності, суб'єкт підприємництва в особі власника чи адміністратора в умовах корумпованості органів державної влади з великою часткою вірогідності прагнутиме до зниження видатків за рахунок злочинного невиконання вказаного рішення. За аналогічною логікою, що відображає корисливу умотивовану поведінку, можливо пояснити невиконання судового рішення й на рівні окремої особистості, не залученої до сфери підприємницької діяльності.

Таким чином, підсумовуючи викладене, зазначимо, що соціально-економічні фактори невиконання судових рішень мають неспецифічний, загальносоціальний характер. Однак інтенсивність їх впливу на криміналізацію суспільства в сучасних умовах змушує звертатися до їх описання, пояснення та вироблення заходів протидії їх поширенню як у розрізі окремих кримінологічних досліджень, так і конкретних напрямів запобіжної практики. Тому неспецифічність їх соціально деструктивного значення відносно детермінації злочинності не виключає можливості акцентованого впливу на них в межах специфікованих кримінологічних задач, в тому числі й щодо протидії поширенню невиконання судових рішень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Орлов Ю. В. Типологія політичних злочинців / Ю. В. Орлов // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2014. – Вип. 6. – Т. 2. – С. 89–95.

2. Валовий внутрішній продукт України / Фінансовий портал Минфин [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://index.minfin.com.ua/index/gdp/>.

3. СБРР погіршив прогноз падіння ВВП України до 5 % у 2015 році / ZN.UA [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dt.ua/ECONOMICS/yebr-r-pogirshiv-prognoz-padinnya-vvp-ukrayini-do-5-v-2015-goci-161748_.html.

4. Коментар до Проекту Закону України № 7562 від 14.01.2011 року «Про гарантії держави щодо виконання рішень суду» / Українська Гельсінська спілка з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.helsinki.org.ua/index.php?id=1304054782>.

5. Рішення Конституційного Суду від 26.12.2011 р. № 20-рп/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-11>.

6. Справа «Шмалько проти України» (заява № 60750/00) : Рішення Європейського суду з прав людини від 20.07.2004 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/980_226.

7. Рівень безробіття / Державна служба зайнятості [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dcz.gov.ua/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=230309&cat_id=173564&ctime=1333367142883.

8. Основні показники рівня життя населення та бідності в Україні / Департамент бюджетної політики та соціального захисту апарату Федерації професійних спілок України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://fpsu.org.ua/napryamki-diyalnosti/sotsialnij-zakhist/4929-osnovni-pokazniki-rivnya-zhittya-naselennya-ta-bidnosti-v-ukrajini>.

9. Гилинский Я. И. Социально-экономическое неравенство как криминогенный фактор (от К. Маркса до С. Олькова) / Я. И. Гилинский [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://deviantology.spb.ru/etc/publications/Gilinsky-Sotsialno-ekonomicheskoe-neravenstvo.pdf>.

10. Костробій П. О. Математичне моделювання індексу суспільної нерівності / П. О. Костробій, І. В. Кавалець, Л. О. Гнатів // Фізико-математичне моделювання та інформаційні технології. – 2013. – Вип. 17. – С. 81–91.

11. Экономическое неравенство в Украине кроется не в доходах // Українські новини. – 2012. – 5 липня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://economics.lb.ua/state/2012/07/05/159479_ekonomicheskoe_neravenstvo_ukraine.html.

12. Индекс инфляции за 2008–2015 гг. / Західна консалтингова група [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zkg.ua/aktualne-fahivtsyam/indeks-inflyatsiyi.html>.

13. Фещур Р. В. Економічна стійкість підприємства – становлення понятійного базису / Р. В. Фещур, Х. С. Баранівська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/18804/1/59-284-290.pdf>.

14. Беккер Г. Преступление и наказание : экономический поход / Г. Беккер [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gallery.economicus.ru/cgi-bin/frame_rightn.pl?type=in&links=../in/becker/works/becker_w5.txt&img=works.jpg&name=becker.